

”Det är det enskilda barnet som har rätt till
att vara någon, och rätt till att bli någon”

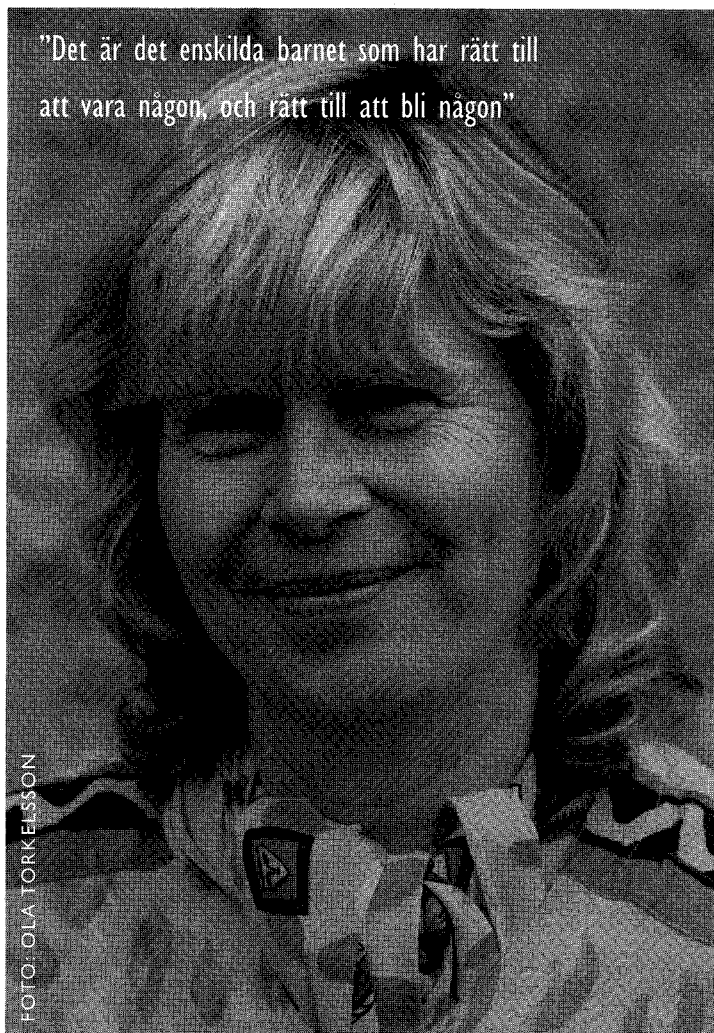

FOTO: OLA TORKELSSON

BODIL JÖNSSON, BITR PROF, CENTRUM FÖR
REHABILITERINGSTEKNISK FORSKNING, LUNDS TEKNISKA HÖGSKOLA

Värdegrunder i skolan

Värdegrunder är av två slag. Den första kategorin, som jag inte skall uppehålla mig vid här, är den högstämda, allomfattande, oftast djupt upplevda och oftast tangerande alla människors rätt till de mänskliga rättigheterna. Den är utomordentligt betydelsefull. Att jag här så lättvindigt glider över bort från detta allmänna betyder inte att jag förringar dess värde. Det är bara så att jag inte menar mig ha något att tillföra på det området.

Det följande är de värdegrundsperspektiv jag vill fördjupa mig i:

- Långsiktigt hållbar utveckling (miljö)
- Värdegrunder för självbildens utveckling
- Värdegrunder för människors kunskapsutveckling
- Värdegrunder för fostran och utbildning
- Värdegrunder för den sökande eleven

Jag behandlar dem inte i skilda avsnitt utan bollar dem mot varandra. Då och då utkristalliseras en distinkt utsaga.

LÅNGSIKTIGT HÅLLBAR UTVECKLING

FNs allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna har en nimbus som lyfter den till en sorts orörbarhet och ger den en evighetsstämpel. Dock finns det ett viktigt perspektiv för skolans värdegrund som inte tas upp där, och det är *rätten till en långsiktigt hållbar utveckling för inte blott människor utan också miljö*. Vårt nuvarande miljöbegrepp var då de mänskliga rättigheterna formulerades, för 50 år sedan, långt borta. Tanken på att jorden var begränsad, bara 4000 mil kring magen, och också hade begränsade resurser var avlägsen. "The global commons", de globala gemensamma tillgångarna, dvs marken, luften och vatten, på svenska kanske närmast "det gemensamma miljöarvet", föreföll outsinliga. Nu har miljön emellertid fått sina särskilda FN-dokument: Agenda 21, klimatkonventionen, m fl. Behöver dessa perspektiv då också komma in i mänskliga rättigheter-sammanhanget – åtminstone i skolan?

Ja, jag tror det vore väldigt bra. Av ett antal skäl:

- Vi behöver ständigt påminna oss om hur viktiga de globala gemensamma tillgångarna är på ren människonivå. Det gemensamma miljöarvet har ännu inte fått den lyskraft det förtjänar i våra tankar. F n är det tre alldeles andra företeelser, baserade på bits (information) snarare än på atomer, som blivit till "global commons" – det är det nya telekulturarvet: nyheterna, nöjesindustrin och pengasystemet som håller hela jordklotet i sitt järngrepp. Om dessa tre behöver intet skrivas i FN-deklarationer – de är extrema i sin inbyggda exhibitionism. Men om värdet av det gemensamma miljöarvet ren luft, rent vatten, ren jord kan inte tillräckliga markeringar göras.

- Vi behöver påminnas om hur detta som kallas ”miljö” också i allra högsta grad påverkar förhållandet till barnen. Agenda 21 och Barnkonventionen, i vilken barnets rättigheter slås fast, är två FN-dokument som i sig borde giftas samman, och äktenskapsannonsen dem emellan borde publiceras bland mänskliga rättigheter. Det långsiktigt hållbara har ett nära släktskap med förhållandet mellan generationer.
- Vi behöver påminna oss om konsekvenserna av artikel 27: att envar har rätt att bli delaktig av bl.a. ”vetenskapens framsteg och dess förmåner”. När nu mänskligheten bytt tankemönster i miljösammanhang, speciellt på forskningsnivå, är det orimligt att inte *konsekvenserna av de förändrade förställningarna om miljö och natur* blir uppenbart tillgängliga för människor.

Av speciellt värde vore också om ”långsiktigt hållbar utveckling” kombinerades med det underförstådda löfte, som alltid givits och ges generationer emellan, och som ingår i Barnets rättigheter: den ena generationen har att till den andra lämna över en god värld. Förmår vi inte tänka oändligt långt fram, kunde vi kanske åtminstone tänka sju generationer framåt! Och gjorde varje generation det, hade också de samtida mänskliga rättigheterna för barn och vuxna fått ett starkt uppsving.

Jag urskiljer i det nedanstående 4 värdegrunder, som jag speciellt vill lyfta upp

Värdegrund 1: Varje elev har rätt till en skola inriktad på långsiktigt hållbar utveckling både vad gäller dess resultatinriktning och dess process.

Jag går vidare med FN-överenskommelsen *Barnets rättigheter*. Det är ett väl genomtänkt, väl formulerat och genomarbetat dokument. T.o.m. titeln bär kvalitetsens prägel: *Barnets rättigheter*, The Rights of the Child. Inte *Barnens* rättigheter, alltså. Det är det enskilda barnet som har rätt till att vara någon, och rätt till att bli någon. Barnets/elevens rätt att få sin *självbild* fördjupad i skolan blir det andra perspektivet jag vill anlägga.

DE TVÅ KULTURERNA

– SKOLANS OCH INFORMATIONSTEKNOLOGINS

Två helt olika och djupt liggande mänskliga instinkter möts i skolans värld: lära-upp-barnen-viljan å den ena sidan och vilja-söka-själv-, vilja-kunna-själv-viljan å den andra.

- Människan är – som andra djur – gjord för att ta hand om sin avkomma. I civilisationen kanaliseras delar av den viljan in i skolan. Man utvecklade pedagogik, paidagogikós: ”som hör till uppfostran eller undervisning”, ett ord och en verksamhet som har att göra med fostran och undervisning för att backa upp just överföringen från gammal till ung. Det som fanns i de gamlas huvud och förmågor skulle stämplas in i de unga.
- Människans sökande är en helt annan drift. Människan vill kunna. Människan vill lära sig. Hon är helt enkelt gjord för det, hon har anlag för att söka. Lär villigheten, sökvilligheten, hos unga människor kanaliseras i skolan förr in i fåran att poängen med att lära sig skulle vara att bli som de gamla. Efterhand har visserligen bilden av eleven som den passivt lärande, den stämplingsbara, modifierats till den aktivt lärande, och efterhand har man med lock och pock försökt föra in också människan-som-sökande i skolan. Men, handen på hjärtat: visst bygger hela skolan på att detta sökande skall ske inom ramar som sätts av I:an och inom värdegrunder som hör I:an till?

LÄGGA TILL ELLER HJÄLPA FRAM

Skolans värdegrund har inte varit och är inte heller en värdegrund för den sökande människans stigar inuti skolan: den är en värdegrund för samhällets och förfädernas anvisningsmärken till de unga. Det är dessa som är de kultur-bärande direktöverföringarna. Visserligen rymmer skolan ett antal goda lärare, inriktade på sökande elever, och de gör det som goda lärmästare alltid gjort – de lockar fram snarare än att lägga till. Barnmorskelärare är vad de är, de goda lärarna – tankens och känslans framhjälpare. Men de är för få – det skulle behövas minst en barnmorskelärare per elev.

SLÄPPA LOSS OCH HJÄLPA FRAM

Nu har det tillkommit sökmaskiner som matchar den sökande människan, och dessa har inte primärt vuxit fram inuti skolans ram. Det är i stället informationsteknologin som backar upp den sökande människan med en beredvillighet väl så hög som den som skolan och pedagogiken backar upp den mottagande människan med. Kan man säga att informationsteknologin har någon värdegrund?

Ja, det tycker jag nog. I informationsteknologins imaginära men dock väggar sitter budskapet att åt den som har frågor, skall svar vardag givna. Mycket bättre

än någonsin förr. Och det är ju bra, för utan frågor är man inte riktigt klok. Hur går det då för dem som inte har så många frågor? Om den överbyggande läraren inte får en lika framträdande roll, och om fler lika-för-alla-lektioner försvinner – vad händer med de elever som inte av sig själv får associationer och frågor? Måste det bli sämre; måste kunskapsklyftorna öka?

Det är inte säkert. Kanske kan många – med lagom lärarstöd – hitta sin uppbackning i Internetsystemen med FAQ, Frequently Asked Questions, och dessas framtida efterföljare. Det ligger ett stort värde i det sociala lärandet – i att få inblick i hur andra tänker. Genom att se och höra andras frågor kan den egna igenkänningen och inkänningen dra igång. Att få lära sig i smyg kan vara en bra väg; att i tysthet lyssna till dialoger mellan andra och gå in först när man själv vill, kan ha många fördelar.

Jag sätter detta som min andra skolspecifika värdegrundspunkt

Värdegrund 2: Varje elev har rätt att utveckla sin respekt för de egna frågorna, sin förmåga att ställa dem och sin insikt att när man väl formulerat frågan, brukar det gå att hitta svaren.

Att detta inte varit en värdegrund i skolan i alla tider har att göra med dels inriktningen på ”fostran och undervisning”, dels att respekten för det nyfikna barnet är av relativt sent datum. Förr, när det reproducerande dominerade ännu mer än vad det gör idag, sågs nyfikna barn som ohängda, ouppfostrade och störande. Nu säger åtminstone läpparnas bekännelse något annat, även om praktiken inte alltid hänger med. Det skulle vara ett stort steg i rätt riktning att föra in elevernas frågeföreträde bland värdegrunderna.

För att denna ”nya” värdegrund inte skall kännas alltför överrumplande och Internetanknuten, kan man luta sig tillbaka mot Kant och hans definition av upplysningen. Den har ett antal år på nacken men pekar tveklöst ändå i riktning mot den sökande människan:

- Upplysningen är människans frigörelse från hennes självpåtaga omyndighet.
- Omyndighet är människans oförmåga att tänka utan ledning av någon annan.
- Självpåtagan är denna omyndighet när orsaken inte är bristande förstånd utan bristande beslutsamhet och mod.

RÄTTEN TILL ETT SPRÅK

För många elever utan ett talat eller skrivet språk kan egna digitala personnära bilder innebära en revolution. De många bildernas språk hjälper eleverna att se sig själva i omvärlden – att alltså få syn på sig själv, att få en självbild. ”Detta är jag och min mamma” – och det gäller också när hon inte är här. Eleverna kan börja berätta själva, både hemma, på fritids och i skolan. Bilderna kan bygga broar till det talade språket – upplever man plötsligt så mycket nytt, som man förstår eller blir nyfiken på och vill berätta om, kan också orden få en mening. Från det upplevda nya till att också ta initiativ till vad som skall hända framöver kan steget vara kort.

De personnära egna bilderna bär också på känslor. Och så ger de den trygghet, som är ett måste för att variation, dvs. utveckling, ständigt och systematiskt skall kunna vidmakthållas. Det är repetition och variation som är all inlärnings moder.

För omgivningen – föräldrar, personal och vänner – gör bilderna en stor skillnad. Man får nya inblickar när det är eleverna som har initiativföreträde. Man kan fråga tillbaka eller kommentera på elevernas villkor – alltid med utgångspunkt från deras bilder. Man slipper alla dessa felfrågor och missförstånd och den annars ständigt ökade ömsesidiga frustrationen (”Menar du det?” ”Nej!” ”Var det så här?” ”Nej!!” ”Men så då?!” ”NEJ!!!”). Eleven kan visa. Eleven kan i praktiken få välja bland olika möjligheter till arbetsuppgifter, och läraren kan utveckla sig metodiskt på området ”Fråga med bilder”.

Man får ett sätt att hantera tiden:

- Fånga de viktiga ögonblicken och ha dem kvar för samtal
- Dokumentera hela skoldagar, veckor och år – och ha dem kvar, elever kan repetera, överinlära, hur många gånger som helst.
- Bilderna kan aldrig försvinna – de finns alltid kvar, och man kan göra hur många utskrifter som helst.

Bilderna ger signaler till eleven, inte bara om ordning mellan arbetsmoment och om vad ett enskilt moment kan innebära utan också om den egna personen i relevanta situationer. Det handlar inte om enkelriktad anvisningspedagogik som vid piktogramanvändning – piktogram bär inga känslor, ger inga asso-

ciationer, ger ingen sådan möjlighet till variation som den egna bilden gör. Framför allt: piktogrammen är pedagogens, snarare än elevens. Visst kan elever "lära sig" piktogram, men det inlärdas blir där just själva anvisningen.

SAMMANFATTAT:

I de digitala bildernas tidevarv skall självklart varje barn utan tal- eller skriftspråk få göra bildspråket till sitt. Detta är så viktigt att jag formar det till en värdegrund – något som måste sjunka in till ett axiom i varje förälder, lärare, skolledare:

Värdegrund 3: Alla elever i skolan har rätt till ett språk som är deras. Även elever utan tal- och skriftspråk skall få ett språk att beskriva sin konkreta vardag: en mångfald av konkreta, personnära, digitala bilder.

Fortfarande har långt ifrån alla skolor upptäckt de digitala kamerornas och datorernas bildbehandlingsmöjligheter för elever med kognitiva svårigheter. Och här sitter jag och talar om det som en värdegrund. Jag ser fullt ut denna skillnad mellan kartan och verkligheten, men i detta fall talar jag tveklöst till förmån för kartan. Det är inte rimligt att inte svensk skola anno 1999 tar till sig de digitala bilderna som ett språk och det genast. Skolan skall skynda – men inte barnen! Det är för enskilda lärare som detta känns som ett hastigt språng. Barnen har inte gått i skolan tidigare – de märker inte skillnaden. Däremot har de rätt nu till en skoltid där de i lugn och ro och med bildernas hjälp får utveckla sin självbild, sina kunskaper och förmågor.

VÄRDEGRUND FÖR KUNSKAP?

Skolan är förvisso till för att eleverna skall utveckla sin kunskap, kunna ta emot information och ge ifrån sig information. Det tidevarv är över (om det nu någonsin funnits) då det rådde en tro på att all ny kunskap är god. Men antag för ett ögonblick att vi visste att all ny kunskap per definition var ond. Vad skulle detta kunna ändra? Inte så mycket, tror jag. Människans och mänskighetens inre utveckling är obändig.

Det förefaller emellertid nu, just nu, rimligt att tro att somliga grundläggande mänskliga föreställningar kommer att förändras inom loppet av några generationer. Sådana föreställningar som tidigare överförts oförändrade från generation till generation. Den snabbaste effekten får troligen informationsteknolo-

gin när den medverkar till genomgripande förändringar i just hur människan lär sig och i vad hon lär sig. Kanske kommer det rentav att finnas kungsvägar till kunskap, t.ex. i expertsystemens form. När gränserna mellan det yttre, informationen, och det inre, kunskapen, kommer att passeras på nya sätt, kommer vi kanske att se helt annorlunda på oss själva och på vårt tänkande?

Människan är också på väg med något minst lika omdanande för synen på livet i sig som vad informationsteknologin är för tänkandet: att kunna beskriva, omforma och kanske också nyskapa liv. Förtrupper som Dolly och hennes efterföljare pekar på hur urgamla samband som t.ex. det mellan sexualitet och fortplantning kan komma att förändras. Tiden, som varit naturens underbara sätt att hindra allt från att hända på en gång, är satt ur spel. Allt sker på en gång. Den osynliga stöveln får nästan ingen tid på sig att trampa fram över forskningsresultaten och urskilja dagssländorna från det bärkraftiga. Tiden att upptäcka specifika utbildnings- och inlärningsmetoder för nygenererad information är extremt knapp – om ens någon.

Snabbheten, det nästan samtidiga, innebär en ytterligare minskning av möjligheterna för några andra än de direkt berörda att alls hinna reagera – hinna föreslå nya inriktningar, hinna påverka fortsättningar och tillämpningar. Att förneka forskarnas och lärarnas specialansvar, när de inte bara är de första "informerade" utan kanske också de enda informerade, är vare sig rimligt eller människovärdigt. Hur dåligt lämpade forskarna och lärarna än är att axla ansvar för forskningsinriktning och -resultat, är det kanske ändå bara i den gruppen som det kan finnas ett fåtal med inte blott inblick utan också kompetens, god vilja och civilkurage att våga metareflektera.

Att kunskapsansvarsdiskussioner i skolsammanhang inte hör till vardagen gör det möjligen aningen patetiskt att försöka medverka till dem. I valet mellan det patetiska och det utarmade väljer jag dock tveklöst det förstnämnda och ringar in:

Värdegrund 4: Man har – som räven säger i "Lille prinsen" – ansvar för dem man tämjer. Kunskap är tämjd information. En kunskap är alltid någons. En av skolans värdegrunder skall vara erbjudande av möjligheter till utövandet av mästerskapet att lära. I skolan skall det finnas mästare på detta, förebilder som är bra på att lära sig och bra på att visa elever hur det går till när man lär sig. Dessa mästare, lärarna, har idag en annan huvudföra för sitt yrkesutövande.

YTTERLIGARE TANKAR

Jag har naturligtvis skrivit både mycket och länge om förstadier och förgreningar till ovanstående tankar. Vill du ha några fler vinklingar i hur jag tänker i dessa frågor, kan du hitta en del i:

Den urgamla drömmen – att knäcka lärandets gåtor.

Radioprogrammet "Sena vanor", 990306.

<http://www.certec.lth.se/bodil/senavanor.asp>

Vad är rätt? Juridiska och etiska frågor i Certecs vardag

<http://www.certec.lth.se/dok/vadarratt/>

Internet inifrån två. Certec-rapport 1998.

<http://www.certec.lth.se/dok/internetinifrån/>

Vad vi lärt oss av Isaac. Bok om digitala bilders betydelse och effekter.

<http://www.certec.lth.se/dok/vadvi/>

Sekretess och moral i domänen kunskap – information. Kapitel i bok 1999.

<http://www.certec.lth.se/bodil/dok/sekretessochmoral.html>

Ge oss bara redskapen. Natur och Kultur. 1995

<http://www.certec.lth.se/dok/geoss/>

Datorns attraktionskraft. Certec-rapport 1996.

<http://www.certec.lth.se/dok/datornsattraktionskraft/>

Att vara universitetslärare. SULF XIV, 1996

<http://www.certec.lth.se/dok/attvara/>

